

MOSES MENDELSSOHN

Σχετικά με το ερώτημα:
“Τί σημαίνει διαφωτίζω;”

Στο τεύχος Δεκεμβρίου 1783 ο πάστορας Johann Friedrich Zöllner (1753-1804) δημοσίευσε στο Βερολίνο, στο περιοδικό «*Berlinische Monatsschrift*», ένα άρθρο κατά του πολιτικού γάμου, υπέρ του οποίου είχε ταχθεί ένας ανώνυμος συγγραφέας στο τεύχος του Σεπτεμβρίου 1783. Ο Zöllner υποστήριξε τον θρησκευτικό γάμο για το συμφέρον του κράτους και κατηγόρησε τη σύγχυση που προκαλείται στα μυαλά και τις καρδιές των ανθρώπων «εν ονόματι του διαφωτισμού». Σχετικά με την έννοια «διαφωτισμός» ο Zöllner είχε προσθέσει μια υποσημείωση με το ακόλουθο προκλητικό ερώτημα: «Τι είναι “διαφωτισμός”; Αυτό το ερώτημα που είναι σημαντικό σχεδόν όσο και το ερώτημα: “Τι είναι αλήθεια;” θα έπρεπε ίσως να απαντηθεί προτού αρχίσει κανείς να διαφωτίζει! Ωστόσο δεν έχω βρει πουθενά κάποια απάντηση σ’ αυτό!» Το ερώτημα αυτό, κρυμμένο σε μια υποσημείωση σε κάποιο άρθρο για το δίκαιο του γάμου, γραμμένο από έναν μάλλον άγνωστο πάστορα αποδείχτηκε πλούσιο σε συνέπειες και καρποφόρο για την ιστορία της φιλοσοφίας. Η απάντηση δεν άργησε να έλθει. Πρώτα πρώτα δημοσίευσε ο Moses Mendelssohn (1729-1786) το άρθρο του «Σχετικά με το ερώτημα: “Τι σημαίνει το διαφωτίζω;”» στο τεύχος Σεπτεμβρίου 1784 του αυτού περιοδικού «*Berlinische Monatsschrift*».

Οι λέξεις “διαφωτισμός”, “καλλιέργεια”, (Kultur), “μόρφωση” (Bildung) είναι καινούριες στη γλώσσα μας. Προς το παρόν ανήκουν στη γλώσσα των βιβλίων μόνο. Ο πολύς κόσμος δεν τις καταλαβαίνει. Θα ήταν, ίσως, αυτό απόδειξη ότι και το πράγμα που δηλώνουν είναι ακόμη για μας κάτι καινούριο; Δεν το πιστεύω. Λέμε για ένα λαό ότι δεν έχει στη γλώσσα του καμιά λέξη για την “αρετή”, καμιά για τη “δικαιοσύνη”· μόλο που θα μπορούσε κανείς αμέσως να τα διαπιστώσει και τα δύο αυτά σ’ εκείνο το λαό σε όχι μικρό βαθμό.

Ωστόσο η γλωσσική χρήση –που δείχνει να θέλει να κάνει διάκριση ανάμεσα σ’ αυτές τις συνώνυμες λέξεις– δεν είχε ακόμη το χρόνο να τις οριοθετήσει. Μόρφωση, καλλιέργεια και διαφωτισμός, είναι φαινόμενα του κοινωνικού βίου· αποτελέσματα του μόχθου και των προσπαθειών των ανθρώπων να βελτιώσουν την κοινωνική κατάστασή τους.

Όσο περισσότερο η κοινωνική κατάσταση ενός λαού εναρμονίζεται –διαμέσου της τέχνης και της φιλοπονίας– με τον προορισμό του ανθρώπου, τόσο περισσότερη *μόρφωση* έχει αυτός ο λαός.

Η *μόρφωση* διαιρείται σε *καλλιέργεια* και *διαφωτισμό*. *Εκείνη* φαίνεται να αναφέρεται πιο πολύ στην *πρακτική* όψη: Σε καλωσύνη, λεπτότητα και ομορφιά στα επιτηδεύματα, τις τέχνες και τα κοινωνικά ήθη (αντικειμενικά)· σε ετοιμότητα, επιμέλεια και επιδεξιότητα σε εκείνες, σε κλίσεις, παρορμήσεις και συνήθεια σε αυτές (υπο-

κειμενικώς). Όσο περισσότερο σε ένα λαό τα πράγματα αυτά ανταποκρίνονται στον προορισμό του ανθρώπου, τόσο περισσότερη καλλιέργεια προσγράφεται στο λαό αυτόν· όπως και έναν αγρό τον καλλιεργούμε και τον περιποιούμαστε τόσο περισσότερο, όσο πιο πολύ –με τον μόχθο του ανθρώπου– έχει καταστεί δυνατό να παραχθούν από αυτόν πράγματα χρήσιμα στον άνθρωπο. Ο *διαφωτισμός*, απεναντίας, φαίνεται να σχετίζεται πιο πολύ με τη *θεωρητική* πλευρά. Με την έλλογη γνώση (αντικειμενικώς) και την ικανότητα (υποκειμενικώς) για έλλογο στοχασμό πάνω σε πράγματα της ανθρώπινης ζωής, ανάλογα με τη σπουδαιότητά τους και τον τρόπο που επιδρούν στον προορισμό του ανθρώπου.

Θεωρώ πάντοτε τον προορισμό του ανθρώπου ως το μέτρο και τον σκοπό όλων των επιδιώξεων και των προσπαθειών μας, ως το σημείο στο οποίο πρέπει να έχουμε στραμμένα τα μάτια μας, αν δε θέλουμε να χάσουμε τον προσανατολισμό μας.

Μια γλώσσα κατακτά *διαφωτισμό* διαμέσου των επισημών, και κατακτά *καλλιέργεια* διαμέσου της κοινωνικής συναναστροφής, της ποίησης και της ευγλωττίας. Με εκείνον, η γλώσσα γίνεται πιο κατάλληλη για θεωρητική χρήση, με αυτήν για πρακτική χρήση.

Η καλλιέργεια σε εξωτερικά πράγματα λέγεται *στιλπνότητα* (Politur). Χαρά στο έθνος που η στιλπνότητά του είναι επενέργεια της καλλιέργειας και του διαφωτισμού· που η εξωτερική λάμψη και η λειότητά του είναι η αντανάκλαση εσωτερικής, καθάριας γνησιότητας.

Ο διαφωτισμός σχετίζεται με την καλλιέργεια όπως γενικά η θεωρία με την πράξη· όπως η γνώση (Erkenntnis) με την ηθικότητα (Sittlichkeit)· όπως η κριτική με τη δεξιότητα. Αν τα δούμε στην καθαυτότητά τους (αντικειμενικά) διατελούν σε επακριβέστατη συνάρτηση, παρόλο

ότι πολύ συχνά είναι δυνατό σε ένα υποκείμενο να είναι χωρισμένα το ένα από το άλλο.

Μπορεί κανείς να πει: Οι κάτοικοι της Νυρεμβέργης έχουν περισσότερη καλλιέργεια, οι κάτοικοι του Βερολίνου περισσότερο διαφωτισμό· οι Γάλλοι περισσότερη καλλιέργεια, οι Άγγλοι περισσότερο διαφωτισμό· οι Κινέζοι πολλή καλλιέργεια και λίγο διαφωτισμό. Οι Έλληνες τα είχαν και τα δύο: καλλιέργεια και διαφωτισμό. Ήταν ένα *μορφωμένο* έθνος, όπως και η γλώσσα τους είναι μια *διαμορφωμένη* γλώσσα. – Γενικά, η γλώσσα ενός λαού είναι η καλύτερη ένδειξη για τη μόρφωση, την καλλιέργεια και το διαφωτισμό του, τόσο ως προς την εξάπλωση όσο και ως προς τη δύναμή τους.

Ακόμη, ο προορισμός του ανθρώπου διακρίνεται 1) στον προορισμό του ανθρώπου ως *ανθρώπου* και 2) στον προορισμό του ανθρώπου ως *πολίτη*.

Σε ό,τι αφορά την καλλιέργεια αυτά τα δύο ταυτίζονται· γιατί κάθε πρακτική-ηθική τελειότητα έχει αξία σε σχέση με τον κοινωνικό βίο, συνεπώς πρέπει να ανταποκρίνεται αποκλειστικά στον καθορισμό του ανθρώπου ως μέλους της κοινωνίας. Ο *άνθρωπος ως άνθρωπος δεν χρειάζεται καλλιέργεια*. Χρειάζεται όμως *διαφωτισμό*.

Η κοινωνική θέση και το επάγγελμα στον πολιτικό βίο καθορίζουν τα *καθήκοντα* και τα *δικαιώματα* κάθε μέλους, απαιτούν, ανάλογα με τη σπουδαιότητά τους, άλλη ικανότητα και ετοιμότητα, άλλες κλίσεις, παρορμήσεις, κοινωνικά ήθη και συνήθειες, μian *άλλη καλλιέργεια* και *στιλπνότητα*. Όσο περισσότερο αυτά έχουν διαπεράσει όλες τις κοινωνικές τάξεις και έχουν εναρμονιστεί με το επάγγελμα της καθεμιάς, δηλαδή με τον προορισμό της καθεμιάς ως συστατικού μέλους της κοινωνίας, τόσο περισσότερη καλλιέργεια έχει το έθνος.

Ωστόσο απαιτούνται και για το κάθε άτομο –ανάλογα με τη σπουδαιότητα της κοινωνικής θέσης και του επαγ-

γέλματός του— άλλες θεωρητικές γνώσεις (Einsichten) και άλλη επιδεξιότητα προκειμένου να κατακτήσει αυτή την καλλιέργεια και τη στιλπνότητα —αξιώνουν έναν άλλο βαθμό διαφωτισμού. Ο διαφωτισμός που ενδιαφέρει τον άνθρωπο ως άνθρωπο είναι γενικός, χωρίς διαφοροποιήσεις ανάλογα με την κοινωνική θέση· ο διαφωτισμός του ανθρώπου ως πολίτη, διαφοροποιείται ανάλογα με την κοινωνική θέση και το επάγγελμα. Ο προορισμός του ανθρώπου προσδιορίζει και εδώ το μέτρο και το στόχο των προσπαθειών του.

Ως προς αυτό ο διαφωτισμός ενός έθνους θα σχετιζόταν 1) με τον όγκο της γνώσης 2) με την σπουδαιότητά της, δηλαδή τη συνάφειά της με τον προορισμό α) του ανθρώπου και β) του πολίτη, 3) με την εξάπλωσή της σε όλες τις κοινωνικές τάξεις 4) με τη σπουδαιότητα της αποστολής του. Κι έτσι ο βαθμός του διαφωτισμού ενός λαού θα καθοριζόταν σύμφωνα με μια τουλάχιστον τετραπλή σχέση, που τα σκέλη της συντίθενται και αυτά από απλούστερες σχέσεις.

Ο διαφωτισμός του ανθρώπου είναι δυνατό να αντιστρατεύεται τον διαφωτισμό του πολίτη. Ορισμένες αλήθειες, χρήσιμες στον άνθρωπο ως άνθρωπο, είναι δυνατό κάποτε να βλάπτουν τον άνθρωπο ως πολίτη. Η σύγκρουση μπορεί να προκύψει ανάμεσα σε 1) ουσιώδεις ή 2) τυχαίους προορισμούς του ανθρώπου με 3) ουσιώδεις ή 4) μη ουσιώδεις τυχαίους προορισμούς του πολίτη.

Χωρίς τους ουσιώδεις προορισμούς του, ο άνθρωπος υποβαθμίζεται σε κτήνος· χωρίς τους μη ουσιώδεις παύει να είναι ένα τόσο καλό, έξοχο πλάσμα. Χωρίς τους ουσιώδεις προορισμούς του ανθρώπου ως πολίτη παύει να υφίσταται το πολίτευμα· χωρίς τους μη ουσιώδεις το πολίτευμα δεν είναι πια, ως προς ορισμένες όψεις του, το αυτό.

Δύσμοιρο το κράτος που είναι αναγκασμένο να παρα-

δεχτεί ότι στους κόλπους του ο ουσιώδης προορισμός του ανθρώπου δεν εναρμονίζεται με τον ουσιώδη προορισμό του πολίτη, ότι ο διαφωτισμός, που είναι απαραίτητος για την ανθρωπότητα, δεν είναι δυνατό να απλωθεί σε όλες τις κοινωνικές τάξεις της επικράτειας, χωρίς το πολίτευμα να διατρέξει τον κίνδυνο να καταρρεύσει. Εδώ η φιλοσοφία κλείνει το στόμα με το χέρι. Εδώ η ανάγκη μπορεί να υπαγορεύσει νόμους ή μάλλον να χαλκεύσει τα δεσμά που θα βάλει στους ανθρώπους για να τους καθυποτάξει και να τους καταπιέζει διαρκώς.

Όταν όμως οι μη ουσιώδεις προορισμοί του ανθρώπου έρχονται σε σύγκρουση με τους ουσιώδεις ή τους μη ουσιώδεις προορισμούς του πολίτη, πρέπει να θεσπιστούν κανόνες σύμφωνα με τους οποίους θα συμβαίνουν οι εξαιρέσεις και θα διευθετούνται οι περιπτώσεις σύγκρουσης.

Όταν οι ουσιώδεις καθορισμοί του ανθρώπου βρίσκονται, δυστυχώς, σε σύγκρουση με τους μη ουσιώδεις καθορισμούς του, όταν δεν μπορεί κανείς να διαδώσει μια χρήσιμη αλήθεια —που αποτελεί στολίδι για τον άνθρωπο— χωρίς συνάμα να γκρεμίσει τις θεμελιώδεις αρχές της θρησκείας και της ηθικότητας, τις οποίες έχει ενστερνιστεί ο άνθρωπος, σ' αυτή την περίπτωση ο διαφωτιστής που αγαπά την αρετή θα ενεργήσει προσεκτικά και με όλες τις προφυλάξεις: Θα προτιμήσει να ανεχθεί την προκατάληψη παρά να διαγράψει και την αλήθεια που τόσο στενά έχει διαπλεχτεί με αυτήν. Βεβαίως, το αξίωμα αυτό στάθηκε πάντοτε ο προστάτης της υποκρισίας, και χρωστάτε σ' αυτό κάμποσους αιώνες βαρβαρότητας και δεισιδαιμονίας. Μόλις πήγαινε κανείς να απλώσει το χέρι του στο έγκλημα, αυτό κατέφευγε στο ιερό. Άσχετα όμως από αυτό, όποιος αγαπάει τον Άνθρωπο πρέπει πάντοτε να έχει υπόψη του αυτή την παρατήρηση —ακόμη και στους καιρούς του πιο έντονου

διαφωτισμού. Είναι δύσκολο, αλλά όχι αδύνατο, να βρει κανείς κι εδώ τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη χρήση και την κατάχρηση.

Όσο πιο ευγενικό είναι ένα πράγμα στην τελειότητά του, λέει ένας εβραίος συγγραφέας, τόσο πιο φρικτό είναι στην αποσύνθεσή του. Ένα σαπισμένο ξύλο δεν είναι τόσο απαίσιο όσο ένα λουλούδι σε αποσύνθεση· κι αυτό δεν είναι τόσο αηδιαστικό όσο ένα ζώο που σήπεται· και αυτό πάλι δεν είναι τόσο φρικτό όσο ο άνθρωπος στην αποσύνθεσή του. Το ίδιο συμβαίνει με την καλλιέργεια και το διαφωτισμό: Όσο ευγενικότερα στην άνθησή τους, τόσο πιο αποκρουστικά στη αποσύνθεση και τη φθορά τους.

Η κατάχρηση του διαφωτισμού αποδυναμώνει το ηθικό συναίσθημα και οδηγεί σε *σκληρότητα, εγωισμό, έλλειψη θρησκευτικότητας και αναρχία*. Η κατάχρηση της καλλιέργειας γεννάει *ηδυπάθεια, υποκρισία, μαλθακότητα, δεισιδαιμονία και σκλαδιά*.

Όπου ο διαφωτισμός και η καλλιέργεια προχωρούν με το ίδιο δῆμα, αποτελούν αμοιβαίως το καλύτερο προφυλακτικό μέσο ενάντια στη φθορά. Ο τρόπος που αυτά τα δύο φθείρονται είναι διαμετρικά αντίθετος.

Η μόρφωση ενός έθνους, λοιπόν, η οποία σύμφωνα με τους παραπάνω ορισμούς απαρτίζεται από καλλιέργεια και διαφωτισμό, θα υπόκειται σε πολύ μικρότερο βαθμό σε ηθική φθορά (Korruption).

Ο μόνος κίνδυνος που διατρέχει ένα μορφωμένο έθνος είναι από την *υπέριμετρη εθνική ευδαιμονία* που, όπως και η τελειότερη υγεία, καθαυτό είναι δυνατό να χαρακτηριστεί ως αρρώστια ή ως μετάδοση στην αρρώστια. Ένα έθνος, που έχει φθάσει στο αποκορύφωμα της εθνικής ευδαιμονίας διαμέσου της *μόρφωσης*, κινδυνεύει να γρεμιστεί, ακριβώς επειδή δεν μπορεί να ανέβει πιο ψηλά. Ωστόσο αυτό μας απομακρύνει πολύ από το προκείμενο ερώτημα.